

Check! We gaan op excursie

Mirthe Bressers, Anke Hamers en Daisy Marlet

Universiteit Utrecht, IVLOS Lerarenopleiding, Gamma-cluster, start februari 2010

Januari 2011

Inleiding

Elke docent heeft het wel eens meegemaakt. Gezellig een dagje uit met havo 4. Musea bezoeken, historische kerk of een stukje veldwerk. Na afloop komen de leerlingen enthousiast terug en een dag later zijn ze alles weer vergeten. Waarom worden excursies eigenlijk georganiseerd? Iedere docent heeft daar zijn eigen motieven voor: het plaatsen van de leerstof buiten het leslokaal, het versterken van het groepsgevoel, de leerlingen kennis laten maken met de “echte” wereld. Op deze manier proberen docenten middels een excursie bij te dragen aan buitenschools leren. Uit literatuur blijkt echter dat niet zomaar kan worden aangenomen dat een excursie automatisch de leeropbrengst verhoogt (McLoughlin, 2004, p. 160, De Witt & Osborne, 2007, pp. 685-687, Bozdoğan, 2008, p. 285). Vandaar dat in dit onderzoek gekeken wordt naar de manieren waarop excursies kunnen bijdragen aan buitenschools leren. De hoofdvraag die in dit artikel beantwoord zal worden, luidt als volgt:

Aan welke eisen moet een goede excursie voor bovenbouw havo-vwo bij de gamma-vakken voldoen, wil het bijdragen aan buitenschools leren?

Dit artikel wordt geschreven vanuit de eerstegraads lerarenopleiding IVLOS te Utrecht, vandaar dat dit onderzoek zich richt op de bovenbouw van havo en vwo. Aangezien er vaak excursies georganiseerd worden vanuit de gamma-vakken en de auteurs in het gammacluster werkzaam zijn bij de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en CKV, richt dit onderzoek zich alleen op dit cluster.

De hoofdvraag is opgedeeld in een aantal deelvragen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen deelvragen die beantwoord worden met behulp van literatuuronderzoek en deelvragen die worden beantwoord aan de hand van empirisch onderzoek. In het theoretisch kader zal worden ingegaan op de deelvragen: Wat is buitenschools leren en hoe kunnen excursies hieraan bijdragen? Bovendien zal er aan de hand van de literatuur worden beschreven waaraan een goede excursie moet voldoen.

Aan de hand van de analyse van de afgenomen interviews op twee middelbare scholen in regio Utrecht met expertdocenten op het gebied van excursies van de vakken aardrijkskunde, CKV en geschiedenis worden de empirische deelvragen beantwoord. Deze richten zich op het organiseren en de doelen van excursies. Het beantwoorden van deze deelvragen zal leiden tot een checklist voor alle gamma-docenten. Deze checklist zal bestaan uit een aantal aanbevelingen waardoor excursies meer aansluiting zullen vinden bij buitenschools leren.

Relevantie

Zoals in de inleiding beschreven is komt in de literatuur naar voren dat een excursie niet automatisch bijdraagt aan buitenschools leren. Daarnaast organiseert iedere school excursies op haar eigen manier en heeft elke vakgroep zo haar eigen methodes. Het is in de praktijk nuttig om een kapstok te hebben waaraan verschillende aspecten van excursies opgehangen kunnen worden. De kapstok zal in dit onderzoek de vorm krijgen van een checklist. Dit onderzoek kan middels deze checklist bijdragen aan de effectiviteit van zowel het organiseren als de inhoud van excursies.

Theoretisch kader

Buitenschools leren en excursies

De volgende paragrafen zullen het theoretisch kader van dit onderzoek vormen. De variabelen buitenschools leren en excursies worden hierin nader toegelicht. Buitenschools leren en excursies zijn belangrijke variabelen in de hoofdvraag van dit onderzoek. Het is daarom relevant om allereerst te definiëren en af te bakenen wat in dit onderzoek met buitenschools leren en excursies wordt bedoeld.

Buitenschools leren

Buitenschools leren is een breed begrip dat in diverse onderzoeken verschillend wordt geïnterpreteerd. Zo wordt het begrip buitenschools leren vaak in verband gebracht met praktijkonderwijs, projecten, deelnamen aan sport, maatschappelijke stage, excursies en web-leermogelijkheden (Mulder, 2010). Uit onderzoek van de onderwijsraad (2010) blijkt dat leerlingen zowel binnen school als buiten school leren. Vooral de in de kennissamenleving benodigde persoonlijke, sociale en arbeidsrelevante competenties, zoals initiatief nemen en problemen oplossen, worden door leerlingen buiten school geleerd (Onderwijsraad, 2010).

Het leren van persoonlijke, sociale en arbeidsrelevante competenties die verbonden zijn aan buitenschools leren, vallen volgens Caine en Caine (1991) binnen het affectieve domein van leren. Affectief leren bestaat volgens Caine en Caine uit: ‘...*feelings, emotions, values, appreciation, enthusiasms, motivations, attitudes and self-esteem*’. Het affectieve domein van leren heeft onder andere betrekking op leren samenwerken, maatschappelijk bewust worden en gemotiveerd raken voor bepaalde onderwerpen (Doppen, 2007, p. 6). Het affectieve domein kan volgens Pohl (2000, p. 55) het beste bereikt worden door leerlingen actief te laten participeren in de samenleving. Buitenschools leren is daardoor vooral gericht op het affectieve domein van leren (Vermunt, 1996, p. 47).

Naast affectief leren worden door Bloom (1956 in: Pohl, 2000, p. 52) twee andere domeinen van leren onderscheiden. Zo bestaat er ook een cognitief domein en een psychomotorisch domein. Het cognitieve domein is gericht op het vergaren van kennis, waarbij ook het toepassen van kennis een onderdeel is. Omdat het toepassen van vergaarde kennis en het opdoen van nieuwe kennis een rol speelt bij buitenschools leren, kan buitenschools leren ook gericht zijn op het cognitieve domein van leren. In het psycho-motorisch domein worden vaardigheden aangeleerd. Afhankelijk van de invulling van het buitenschools leren kan ook het psycho-motorisch domein hierbij betrokken worden (Vermunt, 1996, p. 48). Voorbeelden hiervan zijn dat leerlingen leren hoe ze een grondboring moeten verrichten bij veldwerk voor het vak aardrijkskunde of dat leerlingen leren kijken naar schilderijen tijdens een museumbezoek (Doppen, 2007, p. 7).

Kortom, uit de literatuur blijkt dat buitenschools leren vooral gericht is op het bereiken van affectieve doelen (groepsgevoel, emoties, waarden en normen, motivatie, houding). Daarnaast kunnen ook cognitieve doelen (vergaar en toepassen van kennis) en psychomotorische doelen (vaardigheden) behaald worden met buitenschools leren (Vermunt, 1996, pp. 47-48, Bloom, 1956 in: Pohl, 2000, p. 52 & Doppen, 2007, p. 6).

Dit onderzoek richt zich alleen op excursies als vorm van buitenschools leren. Bij excursies zullen vooral het affectieve en cognitieve domein van leren betrokken worden, maar kunnen ook de psycho-motorische doelen een rol spelen. In hoeverre excursies kunnen bijdragen aan de affectieve, cognitieve en psycho-motorische domeinen van buitenschools leren wordt in de volgende paragraaf behandeld.

De bijdrage van excursies aan buitenschools leren

Buitenschools leren is in de voorgaande paragraaf opgedeeld in drie domeinen: affectief, cognitief en psycho-motorisch. Buitenschools leren kan op veel manieren plaatsvinden. Om het onderzoek af te bakenen wordt uitsluitend aandacht besteed aan excursies. Een belangrijke vraag die hierbij naar voren komt is in hoeverre excursies bij kunnen dragen aan de verschillende domeinen van buitenschools leren. Alvorens deze vraag te beantwoorden, wordt beschreven wat precies onder excursies wordt verstaan.

Binnen de gamma-vakken worden veel excursies georganiseerd. Deze excursies worden door leerlingen meestal gezien als leuke uitstapjes die zorgen voor een welkome ‘ontsnapping’ aan het klaslokaal (De Bock, 2005, p. 10). Maar wat wordt nu precies verstaan onder een excursie? Volgens Swaan en Wijnsteker (1995, p. 162) is een excursie: “...onderwijs buiten waarbij de omgeving de leerbron vormt. De werkelijkheid zelf is de bron van kennis in plaats van het boek of de docent”. Hieruit blijkt dat leerlingen bij een excursie leren door naar buiten te gaan en de omgeving te ervaren.

Volgens van der Schee (2007, p. 35), kunnen excursies ook bijdragen aan buitenschools leren. Hij ziet excursies namelijk als “...waardevolle elementen in de vorming van leerlingen. Vooral wanneer de buiten opgedane beelden en ervaringen worden ondersteund door een vakexpert, krijgt deze vorming een belangrijke vakinhoudelijke verdieping”. Excursies kunnen dus bijdragen aan de vorming van leerlingen. Hierbij is het echter wel belangrijk dat de docent de leerlingen goed begeleidt bij de excursie. Waar excursies verder aan moeten voldoen zodat ze bijdragen aan buitenschools leren, wordt in de volgende paragraaf nader toegelicht. In deze paragraaf wordt ingegaan op de manieren waarop excursies kunnen bijdragen aan de verschillende domeinen van buitenschools leren.

Excursies zijn erop gericht voorwaarden te scheppen voor het ontwikkelen van kennis, inzicht, vaardigheden, motivatie en houdingen bij leerlingen waarmee ze verantwoordelijkheid kunnen dragen voor en medebepalend zijn bij de ontwikkeling van hun leefomgeving (Doppen, 2007, p. 5). Hierin is duidelijk het affectieve domein van leren te herkennen. Zo kan een bezoek aan een museum zorgen voor meer waardering en interesse in kunst. Affectieve doelen, zoals inzicht, houding, verantwoordelijkheid, zijn dus duidelijk aanwezig bij excursies (Vermunt, 1996, p. 48). Daarnaast is het volgens Doppen (2007, p. 5) voor leerlingen beter mogelijk om een mening te ontwikkelen als zij in aanraking komen met de praktijk.

Naast het affectieve domein zijn excursies ook gericht op het verwerven en toepassen van kennis (Doppen, 2007, p. 5). Volgens Doppen zorgen excursies ervoor dat leerlingen de geleerde theorie kunnen koppelen aan de praktijk en dat ze de theorie beter begrijpen en onthouden. Daarnaast is het voor leerlingen mogelijk om nieuwe inzichten te ontwikkelen. Op deze manier kunnen excursies bijdragen aan het cognitieve domein van leren.

In tegenstelling tot het affectieve en cognitieve domein van leren, is het psycho-motorisch domein (vaardigheden) niet altijd aanwezig bij excursies. Volgens De Bock (2005, p. 10) is het belangrijk dat het aanleren van vaardigheden centraal staat in excursies. De excursies bij het vak aardrijkskunde kunnen volgens De Bock (p. 10) bijvoorbeeld gezien worden als een “...*geographical laboratory where young people experience at first hand landscapes, places, people and issues, and where they can learn and practice geographical skills in a real environment*”. Afhankelijk van het doel en de invulling van de excursie zal een excursie aandacht besteden aan het aanleren van vaardigheden (Van der Schee, 2007, p. 35 & Vermunt, 1996, p. 48).

Geconcludeerd kan worden dat excursies met name bijdragen aan het affectieve en cognitieve domein van leren. Vooral wanneer de docent de ervaringen en beelden van leerlingen ondersteund met kennis, kunnen excursies een bijdrage leveren aan het

buitenschools leren. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de voorwaarden van excursies zodat ze bijdrage aan buitenschools leren.

Waar moet een excursie aan voldoen?

Uit verschillende bronnen blijkt dat om een maximale leeropbrengst bij leerlingen te bewerkstellingen het belangrijk is voorafgaand, tijdens en na de excursie aandacht te besteden aan de doelen, activiteiten en de opgedane kennis. (McLoughlin, 2004, p. 160 & Bozdoğan, 2008, p. 285). De elementen waaraan een goede excursie moet voldoen zullen in deze paragraaf daarom worden ingedeeld in voor, tijdens en na de excursie.

Voordat de daadwerkelijke organisatie van een excursie van start kan gaan is het belangrijk het beoogde doel helder voor ogen te hebben. Op excursie gaan is namelijk een ervaring waarbij de kennis, het inzicht en de belevingswereld van de leerlingen worden verruimd (Hoogeveen & Winkels, 2005, p. 62). Belangrijke doelen voor een excursie zijn: het aansluiten op het curriculum (een cognitief leerdoel), de sociale contacten en daarbij het versterken van het klassenverband en een vergroting van interesse en motivatie (affectieve leerdoelen) (De Witt & Osborne, 2007, p. 686). Het is van belang om de leerlingen vooraf op de hoogte te stellen van de beoogde doelen. Op deze manier krijgt de excursie meer focus en wordt het nut van de excursie duidelijk voor de leerlingen. Het is voor zowel docenten als leerlingen prettig wanneer vooraf duidelijk is wat er tijdens de excursie zal worden gedaan en wat er van hen wordt verwacht. Dit kan in de periode voor de excursie besproken worden. Hoe meer 'ownership' leerlingen krijgen tijdens de voorbereiding van de excursie, hoe meer ze betrokken raken en mee gaan doen. Wanneer er bijvoorbeeld een stad wordt bezocht is het raadzaam als docent een lijst te maken met mogelijk te bezoeken locaties. Samen met de leerlingen kan dan de uiteindelijke locatie gekozen worden, zodat de leerlingen het idee hebben dat ze kunnen meedenken met de excursie, waardoor hun betrokkenheid wordt vergroot. Daarnaast kunnen docenten samen met leerlingen brainstormen over wat ze tijdens de excursie te weten willen komen. (McLoughlin, 2004, p. 161).

Voorafgaand aan de excursie is het van belang minstens één les aandacht te besteden aan de inhoud van de excursie. Wanneer de leerlingen op voorhand de vakspecifieke voorkennis verwerven, kunnen ze de praktijkvoorbeelden die ze tijdens de excursie tegenkomen beter plaatsen. Op deze manier zijn ze zelf in staat vragen te stellen, mee te denken en suggesties te formuleren (Laga, 2005, p. 142). Dit voorkomt dat de leerlingen tijdens de excursie alleen maar bezig zijn met de nieuwe omgeving waarin ze terecht zijn gekomen. Dit wordt het 'novelty effect' genoemd. Leerlingen focussen zich in een onbekende omgeving primair op het zich bekend maken met de omgeving. Dit zou het cognitieve leerproces in de weg kunnen staan (De Witt & Osborne, 2007, pp. 690, 694).

Naast de inhoudelijke voorbereiding is het zaak dat er voldoende aandacht wordt besteed aan de praktische kant van de excursie. Als docent is het nuttig om na te gaan in welke mate de omgeving aan zowel de praktische als de inhoudelijke eisen voldoet (Laga, 2005, p. 143). Daarom is het raadzaam voor docenten om de locatie van de excursie van tevoren te bezoeken. Tijdens dit bezoek kan de docent, met in het achterhoofd zijn leerlingen en het curriculum, beslissen of de locatie inderdaad geschikt is. Tevens kan de docent ter plekke vragen of er onderwijskundig materiaal beschikbaar is, zowel voor de docent als voor de leerlingen (De Witt & Osborne, 2007, p. 686 & McLoughlin 2004, pp. 160-161).

Tijdens de excursie ontdekken leerlingen hoe leerstofinhouden in de praktijk functioneren. Om deze leerstof te kunnen plaatsen gaan leerlingen tijdens een excursie actief aan de slag met activiteiten, vragen en opdrachten die hen ondersteunen om inzicht te verwerven in de situatie waarmee zij worden geconfronteerd (Laga, 2005, p. 142). Belangrijk hierbij is dat deze activiteiten, vragen en/of opdrachten goed aansluiten op het niveau en de belevingswereld van de leerlingen. Tevens is het belangrijk dat zij functioneel zijn, aansluiten

op het curriculum en dat er na de excursie op deze activiteiten, vragen en opdrachten kan worden teruggekomen (Hoogeveen & Winkels, 2005, p. 63). Het is voor de leerlingen van belang dat ze tijdens de excursie actief bezig zijn met het zoeken van informatie dat hen leert nadenken, vergelijken met hetgeen ze al weten, nieuwe informatie behelst en dat vragen bij hen oproept (McLoughlin, 2004, p. 160).

Voor de docent is het tijdens de excursie van belang om erop te letten dat de excursie een echte 'leerervaring' is. Het gevaar van een excursie is dat het een te sociaal karakter krijgt, waardoor de leeropbrengst niet optimaal kan zijn. Om dit te voorkomen moeten de docenten de leerlingen van voldoende studiemateriaal van goed niveau voorzien, zowel tijdens de voorbereiding als tijdens de excursie zelf. Ook moet er tijdens de excursie op gelet worden dat er voldoende tijd en ruimte is voor het uitvoeren van de opdrachten. De docent moet verder aanwezig zijn voor het oplossen van eventuele moeilijkheden, het geven van de opdrachten, het helpen om taken uit te voeren et cetera (Laga, 2005, p. 143). Aangezien er tijdens een excursie vaak veel te doen is, is het ook belangrijk dat de docent van tevoren bepaald heeft hoe lang er bij bepaalde dingen stilgestaan wordt en keuzes heeft gemaakt. Ga niet alles bekijken en plan ook voldoende rustmomenten in (auteur onbekend, uit: Curriculum Review, 2007, p. 15). Tot slot is het verstandig wat tijd in te plannen waarin leerlingen zelfstandig mogen rondlopen en zelf mogen bepalen wat ze interessant vinden om nog even te bekijken (Bozdoğan, 2008, p. 287).

Na de excursie is het nodig om zowel een proces- als een productevaluatie te houden. Bij de procesevaluatie is het van belang te kijken naar de organisatie van de excursie: wat ging er goed of minder goed? Bij de productevaluatie wordt er gekeken naar de excursie zelf: welke verschillen zijn er te constateren tussen praktijk en theorie? Wat hebben we geleerd en kunnen we de volgende keer anders doen? Voor de leerlingen volgt nu de verwerking van de excursie. Dit kan op verschillende manier plaatsvinden, zoals een spreekbeurt, verslag of collage. Het is in elk geval belangrijk om feedback te geven op de activiteiten, opdrachten en vragen die tijdens de excursie zijn uitgevoerd en om antwoord te geven op eventuele vragen die de leerlingen na afloop van de excursie hebben (Hoogeveen & Winkels, 2005, p. 62). Het eindproduct draagt niet alleen bij aan het consolideren van de opgedane ervaring en kennis tijdens de excursie, maar zorgt ook voor een duidelijk doel en een positief gevolg van de excursie voor de leerlingen (De Witt & Osborne, 2007, p. 690). Tot slot is het van belang om in de toekomstige lessen de nieuwe informatie en vaardigheden die in de excursie naar voren zijn gekomen te koppelen aan de nieuwe lesstof. Dus iedere keer dat er binnen het curriculum aandacht wordt besteed aan een onderwerp dat ook tijdens de excursie naar voren is gekomen, is het raadzaam weer te verwijzen naar de excursie. Zo bouwt de docent op de kennis en interesse die de leerlingen tijdens de excursie heeft opgedaan (McLoughlin, 2004, p. 163).

Conclusie

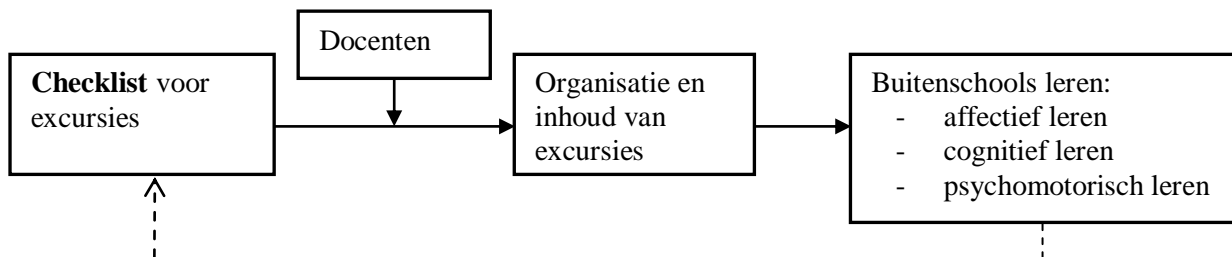
Na een uiteenzetting van de belangrijkste literatuur over excursies en buitenschools leren, kan geconcludeerd worden dat excursies bij kunnen dragen aan buitenschools leren. Buitenschools leren is onderverdeeld in affectief, cognitief en psycho-motorisch leren. Vooral het affectief leren van leerlingen kan bevorderd worden middels een excursie. Daarnaast kunnen excursies ook een cognitief en psycho-motorisch doel hebben. Om te zorgen dat excursies bijdragen aan buitenschools leren is het van belang dat excursies voldoen aan een aantal voorwaarden.

Zowel voor, tijdens en na de excursie is het belangrijk dat aandacht wordt besteed aan de doelen, activiteiten en de opgedane kennis. Om een excursie bij te laten dragen aan buitenschools leren is het allereerst belangrijk dat de doelen van een excursie van tevoren helder zijn en bij de leerlingen bekend zijn. Het is hierbij belangrijk dat de doelen van de excursie aansluiten op het curriculum van het vak. Op deze manier kan een excursie bijdragen aan het cognitief leren van leerlingen. Om ervoor te zorgen dat een excursie bijdraagt aan het

affectieve leren moet een excursie aansluiten op de belevingswereld en het niveau van de leerlingen. Daarnaast kan ook het geven van ‘ownership’ aan leerlingen bijdragen aan het affectief leren. Door leerlingen keuzes te laten maken, wordt hun motivatie en verantwoordelijkheidsgevoel namelijk vergroot. Ten slotte kunnen excursies ook bijdragen aan het psycho-motorisch domein, mits het doel van de excursie is om leerlingen bepaalde vaardigheden aan te leren.

Om te zorgen dat excursies voldoen aan voorwaarden voor buitenschools leren, wordt in dit onderzoek een checklist ontworpen. In deze checklist worden de voorwaarden van excursies die uit de literatuur blijken aangevuld met voorwaarden die genoemd worden door expertdocenten. In figuur 1 is een conceptueel model weergegeven, waaruit blijkt hoe de verschillende variabelen uit dit onderzoek onderling met elkaar samenhangen. In dit model is te zien dat een checklist invloed heeft op excursies en de manier waarop deze worden georganiseerd en inhoudelijk worden ingevuld. Uit literatuur (Van der Schee, 2007, p. 35) blijkt dat de rol van een docent voor, tijdens en na de excursie ook van invloed is op de manier waarop de checklist wordt uitgevoerd. De organisatie en inhoud van de excursie hebben vervolgens invloed in de mate waarop de excursie bijdraagt aan buitenschools leren en in hoeverre de verschillende domeinen van leren betrokken worden bij de excursie. Ten slotte heeft de evaluatie die plaatsvindt na afloop van een excursie weer invloed op de checklist en kan de checklist worden aangepast. Deze laatste pijl zal in dit onderzoek niet door middel van empirisch onderzoek worden onderzocht omdat het doel van het onderzoek is om een checklist te ontwerpen en niet om deze in de praktijk te toetsen.

Figuur 1. Conceptueel model

Methodie

Op basis van het theoretisch kader is er een eerste versie van de checklist ontwikkeld. Om tot een definitieve versie van de checklist te komen zijn data verzameld middels zes semi-gestructureerde diepte interviews op twee middelbare scholen. Tijdens een semi-gestructureerd interview wordt gevraagd naar onderwerpen die van tevoren zijn bepaald, maar die niet volgens een strikt schema worden afgewerkt. Hierdoor ontstaat ook ruimte voor vragen die niet van tevoren zijn bedacht, maar die tijdens het interview nog relevant blijken (Elliot, 2006, p. 39). In totaal zijn zes expertdocenten op het gebied van excursies geïnterviewd. Dit zijn docenten die al enkele jaren ervaring hebben met het organiseren van excursies en in de bovenbouw werkzaam zijn binnen de vakgebieden aardrijkskunde, CKV en geschiedenis.

De respondenten zijn benaderd door middel van ‘snowball sampling’. Allereerst is een docent waarvan bekend was dat hij of zij betrokken is bij het organiseren van excursies geïnterviewd. Vervolgens is aan deze docent gevraagd welke docenten verder betrokken zijn bij de organisatie van excursies (Bryman, 2008, p. 184). ‘Snowball sampling’ is een effectieve manier om de steekproef voor dit onderzoek te bepalen, omdat op deze manier achterhaald wordt wie de expertdocenten zijn. Het eerste interview is door alle drie de onderzoekers

tegelijk afgenomen om ervoor te zorgen dat de manier van interviewen op elkaar is afgestemd. De vijf vervol ginterviews zijn individueel gehouden. Aan het eind van ieder interview is de checklist, gebaseerd op de literatuur, voorgelegd aan de respondenten.¹ In tabel 1 zijn gegevens van de respondenten te vinden.

Tabel 1. Respondenten

<i>Naam</i>	<i>geslacht</i>	<i>School</i>	<i>vakachtergrond</i>
anoniem	man	Christelijk Gymnasium Utrecht	kunst algemeen
anoniem	vrouw	Christelijk Gymnasium Utrecht	aardrijkskunde
anoniem	man	Christelijk Gymnasium Utrecht	geschiedenis
anoniem	man	Christelijk Gymnasium Utrecht	geschiedenis
anoniem	man	Amadeus Lyceum	geschiedenis
anoniem	vrouw	Amadeus Lyceum	CKV/kunst algemeen

De semi-gestructureerde diepte interviews zijn valide. Tijdens een interview bestaat namelijk de mogelijkheid om door te vragen en om onduidelijkheden op te helderen. Dit vergroot de kans dat vrij nauwkeurig achterhaald wordt hoe een bepaalde respondent denkt over excursies (Bryman, 2008, p. 55). Bovendien is de validiteit vergroot, doordat de manier van interviewen gesynchroniseerd is. De betrouwbaarheid van de semi-gestructureerde interviews is kleiner dan de validiteit. Elke respondent beantwoordt de vragen namelijk anders. Pas wanneer een zeer groot aantal interviews wordt afgenomen, stabiliseert het resultaat en wordt een onderzoek gebaseerd op semi-gestructureerde interviews zeer betrouwbaar (Bryman, 2008, p. 55).

Uit de validiteit en betrouwbaarheid van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat dit onderzoek zeer valide, maar in mindere mate betrouwbaar is. Dit onderzoek is daardoor vooral representatief voor de twee casestudies waar de interviews zijn afgenomen. De checklist kan echter ook voor docenten op andere scholen dan de twee casestudies een hulpmiddel vormen bij de voorbereiding van excursies. Uit de analyse van de interviews blijkt namelijk dat veel respondenten dezelfde elementen van een excursie belangrijk vinden en de interviewvragen op dezelfde wijze beantwoordden.

De analyse van de semi-gestructureerde interviews heeft plaatsgevonden door de interviews op te nemen, uit te werken en per vraag te vergelijken. Hierdoor is achterhaald op welke punten de respondenten het met elkaar eens zijn en waar juist tegenstrijdigheden bestaan. Deze analyse vormt samen met het theoretisch kader de belangrijkste input voor een checklist.

Resultaten

Door middel van empirisch onderzoek - de zes interviews - worden de volgende deelvragen beantwoord: Hoe organiseren de expertdocenten normaliter een excursie? Wat zijn de doelen van excursies volgens de expertdocenten? Worden deze doelen bereikt en hoe wordt dit gecontroleerd? Het empirisch onderzoek heeft geleid tot de onderstaande resultaten.

De resultaten per categorie

De resultaten zijn opgedeeld in de volgende vijf categorieën: algemeen, doelen, vooraf, tijdens en na afloop van de excursie. De eerste twee categorieën zijn op basis van de

¹ Voor de interviewvragen: zie bijlage 1 op p. 16

hierboven genoemde deelvragen opgesteld. De laatste drie categorieën zijn gebaseerd op het theoretisch kader waarin de voorwaarden voor een goede excursie staan beschreven.

Algemeen

Uit de interviews is gebleken dat excursies vaak zomaar tot stand komen. Een docent heeft een leuk idee, legt dit voor aan de sectie en aan de schoolleiding en die laatste bepaald of de excursie doorgang kan vinden. Veel excursies worden al jarenlang georganiseerd en hebben vaak geen vastomlijnd plan meer. Al de respondenten gaven aan dat zij bij het organiseren van excursies geen gebruik maken van een checklist of eisenlijst, simpelweg omdat die er niet is. Eén van de respondenten antwoordde op de vraag of er gebruik gemaakt wordt van een eisenlijst: “Nee, [...] maar het zou wel een goed idee zijn”.

Over het algemeen wordt er geprobeerd bij het organiseren van excursies zoveel mogelijk met meerdere gamma-vakken samen te werken. De noodzaak om samen te werken kan echter wel per excursie verschillen, net als de mate van samenwerking. Alle respondenten zijn het er over eens dat excursies binnen het curriculum van het eigen vak moeten passen. Bovendien is het belangrijk hierbij rekening te houden met de eindtermen van het betreffende vak. Volgens één van de expertdocenten is het belangrijk om samen te werken omdat dan de excursie “in samenhang door de leerlingen wordt beleefd”.

Doelen

Deze categorie is opgesplitst in de drie domeinen van buitenschools leren; affectief, cognitief en psycho-motorisch. Al deze domeinen zijn door de respondenten genoemd. Natuurlijk kunnen de doelen per excursie verschillen, waardoor de domeinen per excursie in meer of mindere mate aan bod komen. Toch blijkt dat de doelen binnen het affectieve domein het duidelijkst naar voren komen. Enkele voorbeelden hiervan zijn: leerstof meer tot leven brengen, leerlingen motiveren, leerlingen prikkelen om een stelling in te nemen, het werken aan een wereldbeeld, belangstelling en enthousiasme bijbrengen en levensecht leren.

Cognitieve doelen worden minder vaak expliciet genoemd, alhoewel elke respondent het heel belangrijk vindt dat er kennis opgedaan wordt tijdens een excursie. Ook het psycho-motorisch domein komt minder vaak aan bod. Al worden er door sommige respondenten wel voorbeelden van vaardigheden die tijdens een excursie opgedaan worden genoemd zoals presenteren, aspecten met elkaar kunnen combineren en inzicht tonen.

De respondenten geven aan dat de door hen genoemde doelen vaak wel bereikt worden, maar dat het niet altijd mogelijk is om dit te controleren. Vaak worden cognitieve doelen wel gecontroleerd middels een toets of verslag. Het controleren van doelen binnen het psycho-motorisch en affectieve domein wordt door de respondenten nauwelijks genoemd.

Vooraf

De doelen van een excursie worden vooraf altijd aan de leerlingen vermeld, echter wel in leerlingentaal. Het is belangrijk dat leerlingen weten waarom ze gaan, wat er gedaan wordt en wat er van hen wordt verwacht. De leerlingen worden daarom in de meeste gevallen bij de voorbereiding van de excursies betrokken. Vaak moeten ze tijdens de excursies presenteren of iets anders doen wat ze vooraf moeten voorbereiden. Daarnaast hebben ze soms inspraak in het programma. Alle respondenten vinden het belangrijk dat leerlingen betrokken zijn bij de excursie, maar de vrijheid van leerlingen vindt wel plaats binnen gegeven kaders. Door leerlingen inspraak te geven raken ze meer gemotiveerd voor de excursie en wordt hun verantwoordelijkheidsgevoel vergroot. Echter, omdat leerlingen niet over voldoende kennis beschikken is het noodzakelijk de vrijheid in te perken. Daarom komt het grootste deel van de voorbereiding toch neer op de docenten. Eén van de respondenten vertelde: “als leerlingen wat willen, dan kunnen ze dat vragen, maar dat komt eigenlijk nooit voor [...]. Je hebt wel dat

ze [*tijdens een stadswandeling*] zeggen ‘er zat daar ooit een winkeltje’ [...], maar ze weten nooit meer waar het precies was”.

Of er naast het vermelden van de doelen vooraf in de les aandacht wordt besteed aan de excursie is afhankelijk van de excursie, van wie er mee gaan en hoeveel tijd er beschikbaar is. Zo kan het voorkomen dat leerlingen uit één klas deelnemen aan verschillende excursies, waardoor het onmogelijk is de excursie centraal voor te bereiden. Er zijn echter ook excursies waarbij er tijd is om een voorbereidingsweek te organiseren waar de leerlingen bijvoorbeeld leren presenteren of een onderzoek moeten doen. Alle respondenten zouden graag veel aandacht willen besteden voorafgaand aan de excursie, maar dat is praktisch niet altijd haalbaar.

Tijdens

Tijdens elke excursie is het belangrijk dat er voldoende begeleiders aanwezig zijn. Deze begeleiders zijn aanspreekpunten, bieden hulp en zijn alert op vragen van leerlingen. Bovendien ondersteunen zij de leerlingen met kennis vanuit hun vakgebied. Hierbij is het belangrijk dat je als docent tijdens een excursie ook afstand neemt van de leerlingen. Het is de bedoeling dat de leerlingen zelfstandig aan de slag kunnen gaan met verschillende soorten opdrachten, waarbij ook hier geldt dat zij binnen een vastomlijnd kader werken. Het is van belang dat de leerlingen voldoende tijd en ruimte krijgen voor het maken van de opdrachten. Bij meerdaagse excursies is het bovendien belangrijk om de leerlingen recreatieve vrije tijd te geven.

Na afloop

Alle respondenten vinden het belangrijk dat de excursie zowel door docenten als door leerlingen wordt geëvalueerd. “Dit vinden we [...] heel belangrijk, want hierdoor kunnen we de excursies blijven aanpassen.” Het evalueren met docenten gebeurt in de meeste gevallen op een meer formele manier dan het evalueren met leerlingen. Dit komt vaak omdat een excursie een afsluitend onderdeel van een lessenserie of schooljaar is, waardoor er niet altijd gelegenheid is om hier in de les met de leerlingen op terug te komen.

De cognitieve kennis die leerlingen tijdens een excursie hebben opgedaan wordt in meer of mindere mate getoetst. Dit kan in de vorm van een opdracht, werkstuk of in het portfolio. De beoordeling hiervan is gebaseerd op het werk dat leerlingen tijdens de excursie hebben gemaakt. Deze beoordeling is volgens de respondenten echter niet de belangrijkste opbrengst van een excursie. Volgens hen draagt een excursie bij aan het leren van leerlingen: “het maakt onderwijsstof maatschappelijk relevant, want ze bezoeken iets en dat is vaak een plek, gebeurtenis of persoon die een bepaalde rol speelt in de maatschappij en die ook wel binding heeft met de wereld om hen heen. [...] Ik denk dat leerlingen het veel beter onthouden dan wanneer ze erover lezen.”

Checklist voor het organiseren van excursies in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs

Onderstaande checklist gaat in op de inhoudelijke invulling van excursies. Dit is het product van maandenlang onderzoek naar de bijdrage van excursies aan buitenschools leren. Buitenschools leren kan worden onderverdeeld in drie domeinen; affectief, cognitief en psycho-motorisch. Het affectieve domein is gericht op houding en gevoel (hart). Het cognitieve domein bestaat het uit het vergaren en toepassen van kennis (hoofd). Het psycho-motorisch domein heeft betrekking op het aanleren van vaardigheden (handen).

Doelen

1. Stel heldere doelen (affectief, cognitief en psycho-motorisch) en zorg ervoor dat deze doelen tijdens het voorbereiden van de excursie niet uit het oog verloren worden.
2. Zorg dat de leerlingen weten waarom de excursie georganiseerd wordt (stel hen op de hoogte van de beoogde doelen in leerlingentaal).
3. Controleer na afloop of de doelen bereikt zijn.

Vooraf

4. Probeer als docent de locatie van de excursie vooraf te bezoeken om na te gaan in welke mate de omgeving aan zowel de praktische als de inhoudelijke eisen voldoet.
5. Bepaal vooraf hoe lang er bij bepaalde dingen stil gestaan wordt en maak hierin keuzes.
6. Geef de leerling binnen afgebakende kaders enige inspraak bij de invulling van de excursie, zodat hun betrokkenheid en verantwoordelijkheid wordt vergroot. Dit draagt bij aan het affectieve domein van buitenschools leren.
7. Zorg dat het voor zowel de docenten als de leerlingen vooraf duidelijk is wat er tijdens de excursie zal worden gedaan en wat er van hen wordt verwacht.
8. Besteed, indien mogelijk, vooraf in de les aandacht aan de excursie, zodat de leerlingen de praktijkvoorbeelden beter kunnen plaatsen.

Tijdens

9. Zorg voor goed studiemateriaal tijdens de excursie. Controleer voor gebruik het studiemateriaal van de betreffende instellingen. De vragen en/of opdrachten moeten goed aansluiten op het niveau en de belevingswereld van de leerlingen en de leerdoelen van de excursie.
10. Zorg dat er voldoende tijd en ruimte is voor het uitvoeren van de vragen en/of opdrachten.
11. Zorg voor goede en voldoende begeleiding (vakexperts) tijdens de excursie, die kunnen helpen bij problemen en de ervaringen van de leerlingen kunnen ondersteunen met kennis.
12. Laat de leerlingen actief participeren en geef ze verantwoordelijkheid. Dit draagt bij aan het affectieve domein van buitenschools leren.
13. Afhankelijk van de duur en aard van de excursie en het niveau van de leerlingen kan tijd ingepland worden waarin leerlingen zelfstandig mogen rondlopen en zelf mogen bepalen wat ze interessant vinden om te bekijken. Deze tijd is niet bedoeld voor recreatie, maar voor persoonlijke diepgang van de leerling. Dit draagt bij aan het affectieve domein van buitenschools leren.
14. Ga niet alles bekijken en plan voldoende rustmomenten in.

Na afloop

15. Evalueer de excursie na afloop zowel met docenten als met leerlingen. Houd zowel een proces- als een productevaluatie. Bij de procesevaluatie wordt er gekeken naar de organisatie van de excursie en bij de productevaluatie wordt er gekeken naar de excursie zelf.
16. Koppel, indien mogelijk, de tijdens de excursie opgedane kennis terug in de les en geef antwoord op eventuele vragen die leerlingen na afloop van de excursie hebben. Dit draagt bij aan het beklijven van de opgedane kennis waardoor het cognitieve domein van buitenschools leren wordt aangesproken.
17. Geef feedback op de activiteiten, opdrachten en vragen die tijdens de excursie zijn uitgevoerd.
18. Koppel, indien mogelijk, in toekomstige lessen de informatie en vaardigheden die tijdens de excursie naar voren zijn gekomen aan de nieuwe lesstof.

Conclusie

Na een uiteenzetting van de interviewresultaten, kan de hoofdvraag beantwoord worden:

Aan welke eisen moet een goede excursie voor bovenbouw havo-vwo bij de gamma-vakken voldoen, wil het bijdragen aan buitenschools leren?

Buitenschools leren kan worden onderverdeeld in drie domeinen: cognitief, affectief en psycho-motorisch. De hoofdvraag wordt beantwoord per domein van buitenschools leren. Allereerst wordt ingegaan op de bijdrage van een excursie aan het cognitieve domein. Daarna wordt aandacht besteed aan het affectieve domein en ten slotte wordt ingegaan op de bijdrage van excursies aan het psycho-motorisch domein. Na de beantwoording van de hoofdvraag worden suggesties gedaan voor vervolgonderzoek en voor de toepassing van het onderzoek in de praktijk.

Cognitief domein

Excursies kunnen op verschillende manieren aansluiten op het cognitieve domein van leren. Allereerst is het belangrijk om de theorie die aan bod komt tijdens de excursie te koppelen aan de lesstof en ervoor te zorgen dat deze theorie aansluit bij het curriculum. Hierdoor komen leerlingen op verschillende momenten, zowel in de les als tijdens de excursie, in aanraking met de theorie. Dit bevordert het cognitieve domein van leren omdat leerlingen op deze manier kennis beter kunnen onthouden. Daarnaast krijgen leerlingen hierdoor de mogelijkheid om nieuwe inzichten in de praktijk te herkennen.

Uit dit onderzoek blijkt echter dat de theorie die aan bod komt tijdens de excursie na afloop nauwelijks nog wordt behandeld in de les. Dit kan verklaard worden doordat excursies vaak een afsluitend onderdeel vormen van een lessenserie. Zolang de lesstof voorafgaand aan de excursie voldoende wordt behandeld, zal een excursie toch bijdrage aan het cognitieve domein van buitenschools leren.

Verder is gebleken dat de inhoudelijke activiteiten die leerlingen tijdens een excursie verrichten van voldoende niveau moeten zijn. Leerlingen leren het meest van een excursie als ze opdrachten doen binnen een door de docent afgebakend kader. Ook is het toetsen van kennis belangrijk om een excursie te laten bijdrage aan het cognitieve domein van leren. Hierdoor worden leerlingen gestimuleerd om actief mee te doen tijdens een excursie, zodat ze nieuwe kennis beter onthouden. Uit dit onderzoek blijkt dat veel voorkomende toetsvormen bestaan uit het beoordelen van presentaties tijdens een excursie of het schrijven van een verslag.

Affectief domein

Uit de interviewresultaten kan worden geconcludeerd dat excursies vooral worden georganiseerd om het affectieve domein van leren te stimuleren. Door met een excursie een bijdrage te leveren aan het affectieve domein van leren, kan ook het cognitieve domein worden verbeterd. Een belangrijke uitdaging voor de docent is namelijk het laten aansluiten van een excursie op de belevingswereld van leerlingen. Hierdoor worden leerlingen voor een bepaald onderwerp geïnteresseerd en gemotiveerd. Als de motivatie en interesse bij leerlingen wordt vergroot, zullen ze nieuwe kennis sneller begrijpen.

Een combinatie van het affectieve domein en cognitieve domein kan ook tot uiting komen tijdens een excursie, wanneer emotie wordt gekoppeld aan kennis. Als leerlingen tijdens een excursie onder de indruk zijn, zullen ze de kennis die ze opdoen beter onthouden. Een excursie kan dus bijdragen aan het affectieve domein, wat vervolgens het cognitieve

domein van leren weer kan verbeteren. Het is een belangrijke taak voor de docent om ervoor te zorgen dat het onderwerp van de excursie de leerlingen aanspreekt.

Een andere manier om het affectieve doel van leren te vergroten is door het geven van ‘ownership’ aan de leerlingen. Doordat leerlingen, voorafgaand en tijdens de excursie, keuzevrijheid krijgen, zal hun motivatie en verantwoordelijkheidsgevoel toenemen. Door hen zelf verantwoordelijk te maken voor een bepaald excursieonderdeel, zullen de leerlingen meer hun best doen om dat onderdeel te laten slagen. Een opvallend onderzoeksresultaat is echter dat het geven van keuzevrijheid aan leerlingen beperkt moet worden. Leerlingen zijn namelijk vaak nog niet in staat om een bepaald onderdeel van een excursie organisatorisch en/of inhoudelijk goed te verzorgen. Het gevaar bestaat dan dat het niveau van de excursie te laag wordt.

Psycho-motorisch domein

Opvallend is dat het psycho-motorisch domein van buitenschools leren door de respondenten minder expliciet wordt vermeld als doel van een excursie dan de andere twee domeinen. Dit kan verklaard worden doordat de mate waarin het psycho-motorisch domein als doel wordt gesteld bij excursies afhangt van het onderwerp van de excursie. In lang niet alle excursies is het aanleren van vaardigheden een doel op zich.

Een belangrijk criterium om ervoor te zorgen dat het psycho-motorisch domein wordt bereikt is een intensieve begeleiding van de docent. Dit geldt vooral bij het aanleren van nieuwe vaardigheden.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Het doel van dit onderzoek was het ontwerpen van een inhoudelijke checklist voor docenten in het gamma-cluster, die gebruikt kan worden bij de organisatie van excursies. Op basis van de aanbevelingen in de checklist kunnen excursies meer aansluiting vinden bij de verschillende domeinen van buitenschools leren.

Dit onderzoek is vooral representatief voor de twee casestudies waar de interviews zijn afgenomen. De checklist kan echter ook voor docenten op andere scholen dan de twee casestudies een hulpmiddel vormen bij de voorbereiding van excursies. Naar aanleiding van dit onderzoek bestaat de mogelijkheid om de checklist op meerdere scholen in de praktijk te toetsen. Door het gebruiken van de checklist bij verschillende excursies van diverse vakken, zou de checklist geëvalueerd, aangevuld of gewijzigd kunnen worden. Bovendien kan bekeken worden of deze checklist ook toepasbaar is bij excursies in het alfa- en bèta-cluster. Daarnaast zou er een praktisch deel aan de checklist toegevoegd kunnen worden. De checklist die is voortgekomen uit dit onderzoek is immers inhoudelijk van aard.

Suggesties voor de praktijk

In de onderwijspraktijk is het nuttig om een kapstok te hebben waaraan verschillende aspecten van excursies opgehangen kunnen worden. In dit onderzoek heeft deze kapstok de vorm gekregen van een inhoudelijk checklist. In de praktijk kan deze checklist bijdragen aan de effectiviteit van zowel het organiseren als de inhoud van excursies.

Het blijkt dat docenten niet altijd weten wat de leeropbrengst van een excursie is. Allereerst is het voor deze docenten van belang te weten dat excursies niet zonder meer bijdragen aan buitenschools leren en dat buitenschools leren is opgedeeld in de drie domeinen affectief, cognitief en psycho-motorisch. Met deze informatie kunnen zij de doelen voor een excursie op een zodanige manier formuleren, dat de excursie meer aansluiting vindt bij buitenschools leren. Om het formuleren van deze doelen eenvoudiger te maken kunnen zij gebruik maken van de checklist.

Uit het theoretisch kader is gebleken dat het belangrijk is om voorafgaand, tijdens en na de excursie aandacht te besteden aan de doelen, activiteiten en de opgedane kennis. Docenten komen vaak tijd te kort en de checklist is een hulpmiddel om op een efficiënte manier na te gaan of er voldoende aandacht aan deze aspecten wordt besteed. Voor beginnende docenten is het bovendien prettig om enkele handvatten te hebben bij het organiseren van een excursie. Vaak komt er veel op hen af en kan de checklist gebruikt worden om structuur te bieden bij de organisatie.

De inhoudelijke checklist die aan de hand van dit onderzoek is opgesteld kan in de onderwijspraktijk dus als hulpmiddel dienen om de organisatie en uitvoering van excursies te vereenvoudigen en ervoor te zorgen dat de leeropbrengst bij excursies wordt verhoogd.

Mirthe Bressers, Anke Hamers en Daisy Marlet zijn docent-in-opleiding, respectievelijk voor het schoolvak aardrijkskunde, CKV/kunst (algemeen) en geschiedenis aan het IVLOS te Utrecht. In het kader van hun opleiding tot eerste-graadsdocent verrichtten zij een onderzoek naar de bijdrage van excursies aan buitenschools leren. De resultaten van dit Praktijkgericht Onderzoek (PGO) en de aanbevelingen die zij naar aanleiding hiervan doen, vormen de basis voor bovenstaand artikel.

Literatuur

A day at the museum, *Curriculum Review* 46 (2007), 15.

Bock, I. van der (2005). *Veldwerk mensenwerk*. Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.

Bozdoğan, A. E. (2008). Planning and evaluation of field trips to informal learning environments: case of the 'Energy Park'. *Journal of Theory and Practice in Education* 4, 282-290.

Bryman, A. (2008). *Social research methods*. New York : Oxford University Press. Third edition.

Caine, R.N., & Caine, G. (1991). *Making connections: Teaching and the human brain*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Doppen, P. (2007). *Veldwerk in het onderwijs*. PGO, IVLOS: Universiteit Utrecht.

Elliot, J. (2006). *Using narrative in social research*. Sage: London.

Hoogeveen, P. & Winkels, J. (2005). *Het didactische werkvormenboek: variatie en differentiatie in de praktijk*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Laga, E. (2005). *Steekkaarten doceerpraktijk*. Antwerpen – Apeldoorn: Garant.

McLoughlin, A. S. (2004). Engineering active and effective field trips. *The Clearing House* 77, 160-163.

Mulder, K. (2010). *Brede school. Voor een brede ontwikkeling*. Geraadpleegd via: <http://www.bredeschool.nl/actueel/column/column-klaas-mulder.html>.

Onderwijsraad (2002). *Investeren in leren binnen en buiten school*. Geraadpleegd via: <http://www.onderwijsraad.nl/actueel/persberichten/investeren-in-leren-binnen-en-buiten-de-school>.

Pohl, M. (2000). *Learning to think, thinking to learn: Models and strategies to develop a classroom culture of thinking*. Cheltenham, Vic.: Hawker Brownlow.

Schee, van der (2007). *Gisse leerlingen: Geografische Informatie Systemen, geografisch besef en aardrijkskundeonderwijs*. Inauguratie bijzonder hoogleraar onderwijsgeografie, Vrije universiteit Amsterdam. 1-63.

Swaan, M., & Wijnstekers, E. (1995). Aardrijkskunde buiten – Veldwerk. In: G. van de Berg (eds.) *Handboek vakdidactiek aardrijkskunde*, 161-176. Amsterdam: Meulenhoff Educatief bv.

Vermunt, J.D. (1996). *Metacognitive, cognitive and affective aspects of learning styles and strategies: A phenomenographic analysis*. Leiden University: ICLON-Graduate School of Education, 25-50.

Witt, J. de, & Osborne, J. (2007). Supporting teachers on science-focused school trips: towards an integrated framework of theory and practice. *International Journal of Science Education* 29, 685-710.

Bijlage 1: Vragenlijst semi-gestructureerde interviews

Aan welke eisen moet een goede excursie voor bovenbouw havo-vwo bij de gamma-vakken voldoen, wil het bijdragen aan buitenschools leren?

Algemeen

1. Hoe komen excursies tot stand?
2. Bestaat er een bepaalde eisenlijst waar de excursies aan moeten voldoen?
 - a. Zo ja, waar bestaat deze eisenlijst uit en wordt hier ook aan gehouden?
 - b. Zo nee, waarom niet?
3. Wordt er met excursies bij (naam vak) vaak samengewerkt met andere vakken?
 - a. Zo ja, hoe en waarom?
 - b. Spelen eindtermen of kerndoelen een rol bij excursies (vooral bij vakoverstijgend werken)?

Doelen

4. Wat zijn de doelen van excursies? (affectief, cognitief, psycho-motorisch)
 - a. Verschilt dit per excursie? Hoe komt dit? Heeft dit ook effect op de voorbereiding?
5. Wordt de leerling op de hoogte gesteld van deze doelen?
6. Worden de doelen van deze excursie doorgaans bereikt?
 - a. Als doelen niet bereikt worden, waar ligt dit dan aan?
7. Hoe wordt dit gecontroleerd?

Vooraf

8. Hoe wordt de excursie voorbereid?
 - a. Door docenten (tijdsplanning/bezoek vooraf)
 - b. Door leerlingen (ownership)
9. Wordt er in de les, voorafgaand aan de excursie, aandacht besteed aan de excursie?
 - a. Zo ja, hoe?
 - b. Zo nee, waarom niet?
10. Wat voor studiemateriaal wordt er gebruikt? (zelf ontwikkeld of geleverd door instellingen)

Tijdens

11. Hoe worden de leerlingen begeleid tijdens de excursie?
12. Wat moeten de leerlingen doen tijdens de excursie? (wanneer en hoe)

Na afloop

13. Wordt de excursie na afloop geëvalueerd?
 - a. Door de docenten?
 - b. Door de leerlingen?
14. Wordt de opgedane kennis na de excursie teruggekoppeld in de les?
 - a. Wordt de opgedane kennis ook getoetst?
15. Wat draagt de excursie concreet bij aan het buitenschools leren van de leerling?